

FLEISZ KATALIN

AZ IDENTITÁS PROBLÉMÁJA
KRÚDY GYULA *ÁL-PETŐFI* CÍMŰ REGÉNYÉBEN¹

Krúdy *Ál-Petőfi* című regénye először a Magyarország című napilap hasábjain jelent meg folytatásokban 1922. július 30-tól november 1-ig. Első kiadásuk az Athenaeum-nál történt szintén ez évben. Recepcióját tekintve a regény meglehetősen bizonytalan pozíciójű. A fogadtatására vonatkozó néhány lelkes hangú kritika, valamint a Krúdy-monográfiák hűvösebb méltatásain kívül nem találunk igazán elemző szöveget a regényről. Az életművet egységbe rendező, osztályozó szempontú monografikus munkák a történelmi regény műfaján belül említik.² Ebben az olvasatban viszont jelentősége kimerül az ötvenes évek önkényuralmi időszakának korfestésében. Bár a recepció érzékeli a regény korábrázolásának furcsa – szélhámosokkal, megszállott Petőfi-kereső „hazafiakkal” benépesített – világát, mindez a Krúdy-hangnem „romantikájának” megbocsátó, feloldó értelmezésével találkozunk. Kárpáti Aurél – egyébként lelkes hangú – ajánló sorai a megjelenés évében az egyetlen ironiát is érzékelő írás, amelyben hősök nélküli történelmi regényként említi.³ Egyébként a következő, 1923-as, Petőfi centenáriumának szentelt év a regény kultikus, történelmi múltat idéző fogadtatását támogatja.⁴

Krúdynak ezt a regényét a jelenkori értelmezés számára az teszi érdekessé, hogy a szövegben a költő 1849 utáni rejtélyes utóéletének narratívája⁵ az olvasás retorikájának alapvető kérdéseit veti fel. Az itt következő elemzés előfeltevése, hogy a regény kiváltságos kategóriaként felállít egy autonóm én-pozíciót, mivel a szöveg végig a költő egyediségének, lényegének megragadására törekszik. Eközben a narratíva ezt a jelentésuraló metaforát állandó átalakulásban, elcsúszásban tartja, miáltal a szubjektum szimbolikus esszenciája nem érhető el. Az identitás elbizonytalanításának lehetőség-feltétele a narra-

¹ KRÚDY Gyula, *Ál-Petőfi, Lehullt csillag fénye* = K. Gy., *Aranyidő*, Bp., Szépirodalmi, 1978. A továbbiakban ennek a kötetnek a lapszámait közlöm.

² Lásd KELEMEN László, *Krúdy Gyula*, Délmagyarországi Nyomdavidálat, 1938; CZINE Mihály, *Krúdy Gyula = A magyar irodalom története*, V, szerk. SZABOLCSI Miklós, Bp., Akadémiai, 1965, 370–388; CZÉRE Béla, *Krúdy Gyula*, Bp., Gondolat, 1987.

³ KÁRPÁTI Aurél, *Ál-Petőfi*, Pesti Napló, 1922/297, december 31., 5.

⁴ Lásd Az Est névtelen cikkét, 1922/165, július 23., 8.

⁵ A regény valós eseményeket dolgoz fel, hiszen Petőfi ’49 utáni életben maradásának rajongó hite meghatározó eseménye volt a költő utóéletének. Krúdy is ismerte ezeket az eseményeket, amennyiben a *Mese Petőfiről* című novellája az oroszországi forrásokra utal. Lásd KRÚDY Gyula, *Mese Petőfiről* = K. Gy., *Telihold*, Bp., Szépirodalmi, 1981, 380.

tíva nyitottsága, amely Petőfi költői és emberi sorsából a kulcselemet, a kulcsjelölőt teszi bizonytalanná, hiányzóvá. Ez a kulcselem pedig a *halál*, hiszen az identitás épp a sorsot beteljesítő halál nyugtalanító bizonytalansága mentén marad nyitott. Nyilvánvaló, hogy a Petőfi-életművet az irodalomtörténet a szabadságharc felől olvassa, s a hősi halál önbe-teljesítő mítosza alighanem költészetének értékelésébe is beszivárog. Ha ebből az egész, lezárt, mert a hősi halál által hitelesített életműből épp azt az elemet mozdítjuk ki, amely az egységességet biztosítaná, bizonytalanná válik a Petőfi-identitás. A visszatekintő olvasatban, vagyis a '49 utáni életben maradás perspektívájából visszanézve Petőfi élete már nem azé az „igazi”, kanonizált költőé, akit az irodalomtörténeti kézikönyvekből ismerünk, hanem valami más, különös, idegen, olyannyira, hogy a szöveg minduntalan visszatér a '49 előtti, rögzített, ám nézőpontok szerint elmozduló képhez, hogy azonos-sága megragadható legyen. A költő egzisztenciájának hasadtságát épp az érzékelteti, hogy az egynek, igaznak elgondolt, identikus Petőfi-alak csak távoli viszonyítási pont-ként, szubjektumok vágyszerű olvasataiban konstruálódik. A narratívában másságot, idegenséget érzékeltető megsokszorozódott, mert eldönthetetlen identitású ál-költők vonulnak végig, akikben a kanonizált Petőfinek csak elszórt nyomaira ismerhetünk.

A központi, totalizáló metafora megteremtésének vágya (és kudarca) eredményezi, hogy a narratíva tematikus és nyelvi szinten egyaránt a *keresés*be torkollik. A regény tetemes részét teszik ki a költőnek hitt Bujdosó nyomait, felkutatását követő helyszínvál-tások. Hozzá kell tennünk, hogy a narratíva ezen helyszínváltásai – amelyek a központi, vagyis a Petőfi-én szempontjából üres, hiányos helyeknek számítnak – is metaforikus teljességet teremtenek, amennyiben a természet irodalmat vagy idillt felkeltő képein valami lényegi tűnik át.⁶ A narráció valóságyszerűségét és annak nyomán az elvesztett nyelvi homogeneitást a szubjektivitás pátosza állítja helyre.

Ki volt Petőfi? – A hiány tematizálása a szerzői előszóban

A regény identitáskereső szándékában kulcsszerepe van a szerzői előszónak,⁷ amelyben kicsiben mutatja be a regény témájaként és nyelvi gesztusaként egyaránt leírható

⁶ „Amikor a déli harangok imádkozni kezdtek a napsugaras kék szőlőhegyek felett [...] a társaság tanyát vert egy gyönyörű zöld réten, amely bizonyosan Kisfaludy Sándor regéiből maradt itt.” Uő, *Ál-Petőfi*, 225.

„Gyönyörű a Balaton nappal, amikor a lélek andalogva száll tova a versenyző sirályokkal, [...] de novem-beri estén, amikor a közelgő tél dudáját próbálgatja, hogy majd győzi-e elég szusszal a havas hónapokban, megborzone a szemlélő lelke, és a halál országának véli a tó felett elzárkózó sötétséget.” Uő., 283.

„Már reggeledett, oly szomorúan, mint novemberben szokott, amikor a szőlők piros levelein ősz hajakat hágy a dér, megannyi öregemberek arcultai, amelyek majd a koporsóban is megtartják vörösségüket, mert nem a vértől van az, hanem a veres bortól. A mezőkön felejtett sárga tökök messziről világítottak, mintha minden kis parasztföldnek megvolna a maga földi holdja. [...] A fonnyadt kőkénybokron, vérmes ecetfán cinke ugrott, rövidet füttyentett, mintha ennyit jelentene az egész élet.” Uő., 292.

⁷ Krúdy előszeretettel ír előszókat regényeihez, amelyek leütik a regény alaphangját, összefoglalják a re-gény témáját, néhol olvasási módot is nyújtanak a regényhez. Lásd például a *Palotai álmok*, a *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban*, a *Bukfenc*, valamint az *Aranyidő* szerzői előszóit.

keresést, amely a költő szubjektumának, lényegének megismerésére irányul. Hogy az identifikáció számára csak szimbolikus értelmezésen keresztül nyílik mód, azt az egyébként grandiózus, romantikus retorikát idéző metaforikus nyelv sejteti: „Most már mindörökre belépett a magyar titkok közé, akinek megfejtésén még sokszor elmereng az álmodozó magyar messzi éjfélek csendjében is. Világrajövele rövidre szabott, de a magyar búza bőségességével fizető élete prófétákéhoz hasonlatos, tanú nélküli égbe röppenesé nagy rejtélyként maradt azok előtt, akik a hegységek alakjában, a folyamok futamodásában, az erdők zúgásában is szeretik a nemzet sorsát, jövődjét keresni.”⁸ A szimbolikus viláértelmezés hasadtsága a személyiség duális felfogásában is tetten érhető. Az identitást célzó kérdés ugyanis a személyiség hagyományos felosztásának, a külső-belső dichotómiájának fogalmiságában gyökerezik, ahol a benső a személyiség magjának, az identitásnak a metaforája. „Mindent szeretnénk róla tudni, és csak árnyéként látjuk nagy messziségből külső emberi alakját, a belső ember, a belső Petőfi oly mélységbe tűnt előlünk, mint Attila koporsója.”⁹ Ezt az oppozíciót célozzák a hagyományosan emberi bensőt kifejező metaforák is. „Végzetes iramodásában nem állott meg annyi időre, hogy bárki a szeme mélyére, a lelke kútjába pillanthatott volna.”¹⁰ „...mikor azt hittük, hogy a közelébe értünk, ahol a szívverése van, levegőt fogott kezünk, eltűnik kutató lelkünk elől, mint a kürtszó az erdőn, mint a lélek a halottból, amint Árpád királyaink eltűntek, hogy soha többé nem találkozhatunk velük.”¹¹ Ám ezekben az identitáskeresést kifejező képekben a szimbólumok szövegbeli *helye* az, ami igazán érdekes az értelmező számára. A romantikus írásmód dekonstrukciójának sarkpontja az a nietzschei gondolat, miszerint az igazság metaforikus áthelyeződésekként tud csak megjelenni. Vagyis az igazság, logosz minden esetben elfeledett metafora, amely így a logocentrikus igazság eszményével együtt a metaforák igazságtartalmát, megismerő funkcióját is dekonstruálja. Ebben a szövegben viszont épp az a különös, hogy a szimbólumok nem a lényegnek elgondolt valami, jelen esetben a költő identitásának áthelyeződései, a szimbólumok referenciája épp a *hiány*, amitől a szöveg szándéka szerint menekülni akar. A szöveg nagyon is tudatában van hiányának, nem ejti át magát szimbólumaival, mivel azok nem az identitás álarcái, hanem a hiányt írják tovább. A költő nevének romantikus toposzai, úgymint „természeti csoda”, „lélekmegállító”, „csodálkozásba ejtő” a megnevez(het)etlenség, a kimond(hat)atlanság konnotációit hordozzák.

A költő megismerhetősége paradox módon még az önkifejezés legszubjektívebb módjában, a művekben is bizonytalanná válik. Elvész a szerző intencionált jelentésének elsődlegessége, amennyiben az írások nem lehetnek dokumentumok, nem vezethetnek vissza a költői egzisztenciához. „De nem tudjuk az álombeli alak szenvedéseit, legbensőbb gondolatait, mert hiszen a kéz nem tud minden érzésnek hangot adni, még az ajak sem, pedig annak milliónyi skálája van. [...] Ki merné azt mondani, hogy ismeri Petőfinak minden gondolatát, holott csak verseit olvasta? Milyenek lehettek azok az érzések,

⁸ KRÚDY, *i. m.*, 193.

⁹ *Uo.*, 193.

¹⁰ *Uo.*, 194.

¹¹ *Uo.*, 193.

amelyekhez gyöngé volt még az ő tolla is?”¹² A szöveg logikáját ismerve mégsem paradox a kérdés, hiszen a szöveg szándéka szerint a figurativitás ellen beszél, s mint ilyen a költői szöveg retorikussága folytán nem adhat fogódzót az identitás megragadásához. Ez a szöveg egészen végigvonuló kettősség: a lényeg megismerésének vágya és a megismerés hiábavalóságát sugalló szimbolikus nyelv folyton elmozdítja a megcélzott Petőfi-identitást. Nem véletlen, hogy a költőhöz tartozó metaforák a siklás, eltűnés, villanás képzetköréhez tartoznak („végzetes iramodásában”, „ragadta magával”, „sietett”). Így állhat elő az, hogy a szöveg végig a költőről beszél, anélkül azonban, hogy énjét kimondaná. A költőről való beszéd maga is *csak* költői módon történik, holott a szöveg ezt mélységesen elégtelennek érzi az identitás megfogalmazásához. Mindez a róla szóló beszéd ismétlő, öntükröző jellegét eredményezi. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a szerzői előszó a költő (félre)olvasásának allegóriája.

Az identikus egység eltűnése – megsokszorozódás

A regény cselekményrétegében a Petőfi-identitás bizonytalanságának fő oka a költőként meghatározható figurák többszöröződése. Ez a megsokszorozódás egyrészt a szubjektumok vágyszerű olvasataiban konstruálódó különböző Petőfi-képekben, de a konkrét hősök szintjén is megvalósul. A narratívában ugyanis párhuzamos szereplőként két Petőfi-gyanús figura vonul végig, akik azonban tagadják költő-voltukat, noha magatartásukban mégis felismerhetők a Petőfi-egzisztencia nyomai. A Petőfi-gyanús Sarlai takácslegény legkedvesebb időtöltése a Petőfi-versek *másolása*, a betyár-maszkot viselő ál-költő pedig a költő betyárverseit *szavalja*. (Az utóbbi magatartás a Petőfi-kultusz lényegének, élet és műalkotás egységének egy újabb bizonyítéka, hiszen a betyár-költő a betyár szerepét csak versbeli maszkként felöltő Petőfi-képet mintegy „életbe lépteti.”) Mindkét magatartás azonban az *ismétlés* végtelenségébe tágítja, és így demisztifikálja az eredeti műalkotást, annak identitást adó erejével együtt. A másolás és szavalás mint határpontok a vágyszerűséget tartják fenn: miközben kapcsolatot tartanak az eredetivel, híján vannak annak az alkotó tevékenységnek, amely a költő identitásának feltétele lehetne. Mindkét ál-költő azonban rejtőzködő életet él, préházban, erdőben, eldugott viskóban húzzák meg magukat, ami viszont a bujdosó költő jelentését erősíti. A rejtőzködés kisszerűen zárt helyzete ironikusan épp arra a szabadság mítoszában fogant Petőfi-képre játszik rá, amely a romantikus Petőfi-kultusz alapját jelenti.

Hozzá kell tennünk, hogy a bujdosás nemcsak tematikailag releváns, amennyiben a narratívában az ál-költők szerepköre a rejtőzködésben merül ki, de épp a *nyelv* az a közeg, amely nem ad biztos pozíciót a költő identitására vonatkozólag. Épp a róla szóló beszéd rejti el a biztos költő-egzisztenciát, hiszen a Petőfi-gyanús alakok identitásának útjában a róla szóló beszéd ellentmondásossága áll (mendemondák az itt-ott felbukkanó Petőfiről). A regény első két fejezetében figyelhető meg, hogy a róla szóló beszéd mindig nélküli

¹² *Uo.*, 193.

azt a biztos beszélői pozíciót, amely a költő '49 utáni életét hitelesen bizonyítaná. A szöveg egyrészt a Balaton-parti jámbor, irodalompártoló kisasszonyok idealista lelkesedésén keresztül villantja fel a költő alakját, hol az életben maradás, hol a halál végletében. (Ti. Juliska a költő iránti romantikus rajongásában képzele maga elé a bujdosó, megtagadott költőt. Zsuzsika szintén a költő nagyrabecsülésében inkább szeretné halottnak tudni, mintsem igaz legyen az a sok szélhámosság, amelyeket az ő neve alatt véghezvittek.)

Másrészt a költő léte írásos *nyomok*ban, felírásokban, bevésett névbejegyzésekben manifesztálódik, amelyek mögül szintén hiányzik a hitelt adó szerző. „Rongyos, útszéli kocsmák állásaiban, csárdák betyároktól szutykos lócáin lelik a felírást, hogy: Ma éjjel itt hált Petőfi Sándor.”¹³ Rátérve a feltételezett Petőfiről, a Bujdosóról szóló fejezetre (*A várpalotai titok*), azt egy felírás vezeti be: „a préházon, fehér falon feketében: az 1785-ös esztendő száma állott, és 1855-ben »Petőfi Sándor« lakott benne.”¹⁴ Máshol a felírat epigonizmusában maga is idézet, Petőfi szerepjátszó verseit, esztétikai konstrukcióit imitáló képződmény. „– Habár a győri határban az van írva egy csárda falára: Adósságom itt három és fél pint bor – Pokol volt a torkom, Petőfi Sándor.”¹⁵ A Radics János szőlősgazda préházában bujdosó költő-fantomról is Mikszáthot idéző ráérős, adomázgató hangnemben értesülünk, amely a mendemondák kontextusában konstruálja meg az ál-költőt. „Itt lakott »Petőfi Sándor« 1855-ben. Persze nem ezen a néven ismerték, hanem Sarlai takácslegény volt a neve, de tudta azt a szél is, amely a szőlők között emelgette a levelek zöld szoknyáit, tudta azt a düledező kémény is, amely a kék füstöt szinte gyenge leheletként eregette ki repedt oldalain, tudta azt a vén dió, amely már esztendőnk óta csupán kétökölnyi diót termett, és egyetlen tennivalója az örökös zörgés volt, amely a közelgő őszi kereplője volt: a régi préházban bujdosó lakik, akinek éjszakának idején halk útja arrafelé vezet, amerre a Bakony dúdolja magányos dalait.”¹⁶ A „mindenki” biztos tudása viszont megtévesztő, mivel a „mindenki” végső értelemalapként állítása éppolyan bizonytalan, mint a senki pozíciója. A megbízhatatlansághoz még hozzájárul az elbeszélő távolsága az elbeszélte tárgyhoz, amely a szóbeszédre való hagyatkozásban és a metaforikus beszédmódban érzékelhető. A narrátor – bár a belső beszéd egyetemessége, a nézőpont meghatározatlan volta miatt indokolt inkább valamilyen általánosított szubjektumról beszélni – csak a közbeszédre hagyatkozhat, amely ellentmondásossága folytán a titok távolságába helyezi a rejtőzködő költőt. Hiányzik az elbeszélő hitele, tekintélye, mivel csak nézeteket, véleményeket, különböző, egymással szembenálló mendemondákat konstatál.

Petőfi megidézésének egy másik rétege textuális, esztétikai konstrukciók által létesül. Ezekben a szövegekben a szubjektum temporális meghatározottságú létezését az esztétikai konstrukciók általi totalításban akarja megőrizni. Ennek egyik legjobb bizonyítéka az irodalompártoló tisztartó-ház Petőfi-relikviákat őrző szobája. A szoba a ház központja, szentélye, mert itt függ Petőfi arcképe, továbbá szépen másolt Petőfi-versek díszítik a

¹³ *Uo.*, 204.

¹⁴ *Uo.*, 206.

¹⁵ *Uo.*, 282.

¹⁶ *Uo.*, 207–208.

szoba falát. Ami ebben az identitás, mert a testi hasonlóság legfontosabb bizonyítéka lehetne, a Petőfit ábrázoló kép az azonosság szempontjából hitelét veszti. „Bizony nem hasonlított ez a kép Barabás vagy Orlai képéhez, de ki tudná, hogy valójában milyen volt a költő, amikor eltűnése után már néhány esztendő múltán úgy elenyészett alakja, hogy azt sem tudták némelyek bizonyosan, hogy szőke volt avagy barna?”¹⁷ Ez az arcidézés, nélkülözve az individuum testi jegyeinek referenciáját, úgy minősül a költő prozopopoeiájának, hogy nem tagadja az arcot adás önkényességét. Valójában az arc katakrézise.¹⁸ A tisztartó lányai számára a költő létmódja csak textuálisan megragadható, az esztétikai ikonok megértésére van utalva. Ennek a textuális jellegű értelmezésnek egyik legszebb kifejeződése a kisasszonyok Petőfi-versek iránt tanúsított rajongása. Feltűnő azonban, hogy viszonyulásuk szeretett költőjük verseihez nem intellektuális érdeklődés, amennyiben a versek díszes lemásol(tat)ására irányul ugyanúgy, ahogy a költő-gyanús takácslegény kedves időtöltése a Petőfi-versek tetszetős lemásolása. Vagyis az esztétikai tárgyakhoz való hozzáállásuk maga is esztétikai jellegű. Hiszen a díszítés az esztétikai konstrukció esztétikumára, látszatszerűségére reflektál, amely így a műalkotásokat öntükörző jellegükben konstruálja meg.

Arcot és hangot adni Petőfinek – történetekben való megidézés

A regény Petőfiről szóló szövegrészének létezik egy olyan rétege is, amely a költőt egy őt ismerő vagy ismerni vélt szereplő elmondott *történetéből* mutatja meg. Az én megnevezhetetlenségének egy másik formája ez, hiszen a megismerni, megnevezni kívánt alak egy szubjektum vágyszerű olvasatában ölt formát. Az identitás egy szubjektum széthulló világtapasztalatának élményében, az azt ellensúlyozó esztétikum helyreállító munkájában alkotódik.

A regény egyik anekdotikus betéttörténete épp a Radics János szőlőjében bujdosó Sarlai ál-költő¹⁹ történetét tartalmazza egy szintén bizonytalan identitású Petőfiről. A történet kontextusa szerint mire a Balatoni Dalárda meglephetné a Bujdosót egy szerenád-dal, a Bujdosó eltűnik. Nyomán, az eldugott présházban egy feljegyzést találnak az eltűnt Bujdosó tollából, amely egy újabb, ám ezúttal szélhámos, tolvaj ál-költőnek a törté-

¹⁷ Uo., 270. Petőfi rejtélyes utóéletének narratívájában az igazság megtalálásának érdekében a költő fizikai megjelenése (arca) állandó, visszatérő vonatkoztatási pont volt. A múlt század második felében a különböző sajtóorgánumok gyakran tettek közzé szeméyleírásokat az eltűnt költőről. Lásd KISZELY István, *Meghalt Szibériában. Egy szomorú magyar szellemi kórkép: a szibériai Petőfi-kutatás eseményei és irodalma időrendi sorrendben*, Bp., Magyar Ház, 2000.

¹⁸ A prozopopoeia önelőrlő alakzatáról: Bettine MENKE, *Az olvasás „prozopopoeiája” de Mannál: Az emlékmű kiüresedése = Paul de Man „retorikája”*, szerk. FÜZI Izabella, ODORICS Ferenc, Bp.–Szeged, Gondolat–Pompeji, 2004, 54.

¹⁹ Petőfi eltűnése után, 1850-ben, Győr megyében valóban feltűnt egy magát Petőfinek valló Sarlay nevezetű selyemtakács. 1851. november közepéig rejtegették, majd Tétről váratlanul eltűnt. Végül 1860-ban tűnt fel ismét Bécsben, ahol pénzhamisításért elítélték. Minderről bővebben lásd HULESCH Ernő, *Sándor, te vagy?*, Győr, Gordiusz, 1990, 28–31.

nete. Itt egy ismeretlen, vándorszínész küllemű alak aranyórát lop, ami egy utcai hajszá-ba torkollik. A feszültség tetőpontján, amikor a feldühödött tömeg már-már elfogná, az üldözött váratlanul Petőfinek kiáltja ki magát. Erre minden az ellentétébe fordul, a tömeg az ál-költő mellé áll, és a tolvajt kiáltó anekdotikus háziszolga-figurát kezdik üldözni. A betét itt *mise en abyme*-nak, egyfajta miniatürizált regénynek tekinthető, mivel kicsiben azt mondja el, amit a regény egésze megpróbál leírni. Afelől, hogy Petőfi volt-e a történetben szereplő alak, ugyanolyan bizonytalanságban maradunk, mint a regény egészén végigvonuló Petőfi-hősök kapcsán. Ráadásul a szerzőség kontextusa sem ad fogódzót. Nem szóban meséli valaki, ahogy a legtöbb Krúdy-betétet, hanem írásban talált történet, amely mögül hiányzik a beszélő személye, tekintélye. Nem beszéd, értelmet feltételező logosz, hanem megalkotott történet, amely a meggyőzés performatív aktusán keresztül (a Petőfi-identitás metaforája) építi fel narratíváját.²⁰ A szerzői referenciától is eltávolított, hiszen a Bujdosótól származik, akinek Petőfi-léte ugyanúgy kétséges, mint a történet szereplőjéé, a vándorszínész küllemű figuráé.²¹ A kis- és a nagytörténetet nem lehet egymás kontextusában sem (el)olvasni. Mivel a történet igazságtartalma bizonytalan (kicsiben a regény központi metaforájának vágyszerű narrativizálódását ismétli meg), ezért a betét szerzőjéhez, a Petőfinek hitt bujdosó identitásához sem visz közelebb, de fordítva is igaz: a bizonytalan identitású szerzőség sem tud garanciát adni a történet referencialitásához.²² A nagytörténet és a betét viszonya olyan, mint két tükör, amely egymást tükrözi. Nincs tartalmuk, amit mutatnának, csak a keret van: a tükör, ami egymást mutatja. Nincs olyan szövegszerkesztési elv, amely a lezárást, a biztos értelemkép-zést biztosítaná.

A költő egy másik történetszerű megidőzésében a Petőfi emlékének elkötelezett Lisznyai Kálmán az utolsó pillanat, a segesvári csata rejtélyét igyekszik megfejteni (a biztos halált állítani), ezáltal akarván a költő tiszta hírnevét megőrizni a költő nevét bitorló szélhámosokkal szemben. A hajdani költő-barát elragadtatott, emelkedett dikciójú monológjában a tisztázás, a rendteremtés nyomozói-értelmezői igényével a költő utolsó(nak hitt) napját ecseteli, mintegy kinagyítva a határkőnek számító segesvári ütközetet. Lisznyai monológjából, a harc aprólékos, már-már túlzottan is részletekbe menő leírásából feltűnik, hogy a szöveg az *otlét*, a szemtanú nézőpontjából megidézett *pontos beszámoló*

²⁰ Vö. „Ha nem tudjuk valami lényegesről megmondani, hogy micsoda, akkor pátosz segítségével még mindig kellően erős meggyőzőési hatalommal rendelkezhetünk ahhoz, egy szubjektív gesztussal mintegy újra-konstruálhatjuk a metaforát.” A pátosz alapú jelentésteremtés ismerhető fel a regény különböző szereplőinek vágyszerű Petőfi-olvasataiban. Paul DE MAN, *Az olvasás allegóriái: Figurális nyelv Rousseau, Nietzsche és Proust műveiben*, Szeged, Ictus Kiadó–JATE Irodalomelméleti Csoport, 1999, 268.

²¹ A történet a szerzői referenciát (is) dekonstruálja. Vö. „Az olvasónak szüksége van a referencia lehetőségére, és ezt a szükségletet metaforikusan azzal a feltételezésével jeleníti meg, miszerint a nyelv referenciális státusának kulcsa a szerzőnél van.” Uő, *Az olvasás allegóriái*, 272.

²² „A szerző bizonytalanává vált pozíciója azzal jár, hogy elvész a történetmondó és a történet hierarchikus különbsége (a történetmondó intencionált jelentésének elsődlegessége)” – a szöveg (el)olvashatósága így megkérdőjeleződik. „A szerző maga is szöveggé válik, nyelvi konstrukcióvá, akinek az elolvashatósága sem-mivel sem nagyobb, mint az általa közzétett történeté.” BÓKAY Antal, *Retorika és narrativitás Paul de Man irodalomelméletében = A regény nyelvei*, szerk. KOVÁCS Árpád, Bp., Argumentum, 2005, 105.

illúzióját akarja kelteni. Ezzel szemben a csatajelenet megidézésében a narráció olyan-nyira lelassul, hogy olyan részletek is kinagyításra kerülnek, amelyek a harc dinamizmusában nem szoktak előtűnni. Mindez azért érdemel figyelmet, mert ez az egyébként Petőfi utolsó napját boncoló, költői sodrású szöveg feltűnően kiegyensúlyozatlan. Míg a harcról hol lelki rezdüléseket, hol dinamizmust érzékeltető, de mindenképpen pontos közelképet kapunk, addig a Petőfit bemutatni, közel hozni szándékozó képek mégis meglehetősen keveset mondanak a költőről. Petőfi a harc közben egyáltalán nem harcos magatartást tanúsít, csak szemlélődik, mintha valahol máshol járna, nem is érintenék az események. Ez a különös magatartás sötét pontként, felderítetlen helyként telepszik a történetre – amelyet Lisznai a *végzet* allegóriájában tud (csak) meghatározni. Ezzel viszont egy értékítéletben írja felül, ad értelmet a Petőfi-magatartás önmagában érthetetlen, olvashatatlan narratívájának. Megfigyelhető, hogy a szerzői narrátor, aki a csata leírásában mindentudóan vezeti az olvasót, Petőfire térve a külső szemlélő, a hiányos tudású, megbízhatatlan elbeszélő szerepébe vált át, miközben a benső, az egzisztencia megragadásának vágya vezérli. Petőfi így titka, elolvashatatlansága folytán végig fölényben áll olvasójával, értelmezőjével (a szöveg narrátorával) szemben, valami olyan tudás birtokosának látszik, amelyet a szemtanú-funkciójú narrátor képtelen megfejtetni. A külső–belső kettősségére épülő modern, ideologikus gondolkodás nézőpontjából még egy lehetőség kínálkozna feloldani ezt a nyugtalanító bizonytalanságot, méghozzá Petőfi halál árnyékában írt utolsó versének ismerete. Viszont a szöveg arról is tudósít, hogy ezt a mindenre fényt derítő verset nem ismerjük.

A csata végkifejletének aprólékos leírása – amely azonban csak Lisznai képzeletében teremthetett meg – a tényyszerűség, vagyis a biztos tudás illúzióját hivatott megteremteni. Az utolsó pillanat nyitottságából azonban kitűnik, hogy a fiktív történet valójában a szétesett valóság behelyettesítése, pótléka lehet. A narráció a költő önelvű szubjektivitását a szabadságharc leírásának egyre gyorsuló temporalitásában akarja megragadni, amelyben a költő szubjektivitásának titkát a végzetszerű halál allegóriája írja felül. A narráció mindent eldöntő csúcspontjának nyitottságában viszont ez a totális értelemképzés mégsem tud lezárulni.

„Ha az ég valamennyi angyala segítségére jött volna, akkor sem menekülhet az ordító lovasok elől.

– Valaki még annyit tud róla, hogy látta letérni őt az országútról a törökbúzába.”²³

A fenti mondatban rejlik Lisznai történetének iróniája. A mesélő koncepciójában, amely a költő eltűnése körüli bizonytalanság eloszlatását célozza, az utolsó nap a vonatkoztatási pont. Lisznai azért rendezte történetét az utolsó nap lehetséges történéseit, hogy ezáltal egységet teremtsen, amelyben az elkerülhetetlen halál lenne az egység biztosítója. A jelentés csomópontjának, a halálnak a narratívájában egy megragadhatatlan megragadását kísérli meg a saját meggyőzésstruktúra felépítésén keresztül. Úgy is mondhatnánk, a történet narratívája a halálnak mint igaz történésnek a keretét, formáját teremti meg. A narráció elemei e mozzanat felé törekednek. Az utolsó pillanat vágszerű

²³ KRÚDY, i. m., 291.

nyitottsága azonban megbontja ezt az egységet, jelezve ezzel a szubjektum olvasásának, a jelentésteremtésnek, a szöveg identitásának kudarcát is. A történet szerzője és mesélője olyan olvasó, akinek Petőfiről szóló beszéde mögül hiányzik a biztos tudás. Történés és történet kapcsolatában nála a történés teljes egészében a fikción alapul. Szövegét ezért az ottlét, a jelenlét hiánya szervezi, amiben a tudás jelenlétét a vágy és a képzelet princípiumai helyettesítik. Mindezt a hiányt Lisznai szövege az ottlét általi tudásnak az imitálásával kompenzálja. Az ironia forrása itt az, hogy miközben úgy tűnik, hogy a szöveg egy már adott, meglevő történetet mesélne el, a történet valójában az elbeszélés során születik. Az elbeszélő önmagát a történet szerzőjeként tükrözteti, kizárva ezzel a megbízható, mindentudó elbeszélő szerepkörét.

Lisznai elbeszélésének fiktív voltát egy külső nézőpont is megerősíti. Monológiával párhuzamosan az elbeszélő szövege egy másik történetet is megalkot: zsandárok közelednek a házhoz, Lisznait keresve, ezt azonban a költő saját képzeletébe bezárulva nem veszi észre. A két narratív szint között metaforikus viszony van: Lisznai történetével valójában ugyanazt a Petőfi-sorsot ismétli meg, mint amelyet megidéz. Értelmezői pozíciója (csak) arra képes, hogy azonosuljon a megidézett Petőfi-alakkal, és nincs egy olyan pozíció birtokában, amely az elvárt igazságot megcélozhatná.

Identitáskeresés a(z erotikus) vágy retorikájában

A Petőfi-identitás keresésének regénybeli másik útja a költőbe szerelmes, őt kereső, rejtegető nők vágyyszerű olvasataiban létesül. Mert a Krúdy-szöveg archetipikusan megalkotott női az „igazi” Petőfiben a költészet retorikáját keresik. Úgy is mondhatnánk, hogy a regény alapvető kérdésében – hogy ki volt Petőfi igazában – és az ezt a kérdést elnyomó, elfedő retorikai szövegek harcában a nők a retorikai oldalt képviselik. A költő éneke csak annyiban érdekli őket, amennyiben a Petőfi-gyanús alakok a költői létformáról való saját előzetes elvárásaikat töltik be. A költői identitás mindig ebből a retorikai alapú értelmezésből fogalmazódik meg és bizonytalanodik el.

Az identitás vágyyszerű retorikában való keresése szépen látszik a Petőfi-rajongó Isztricsné és a Bujdosó rejtett helyszíneken (éjszakai erdőben és az elhagyatott viskónál) történő párbeszédében. A domináns, királynői jelenség – aki azonban szenvedélyes szerelemre is vágyik – nem tudja elfogadni Sarlai–Bujdosó minden költőiséget (irodalommal fűszerezett érzékiséget) nélkülöző együgyű igénytelenségét, ezért türelmetlenül az általa elképzelt költőiség jeleit, vagyis a retorikus maszkoskodást keresi benne. Hatalmi eszközeivel a költőről való előzetes elképzelését, az elvárt retorikai alapú egzisztenciát akarja kikényszeríteni belőle. Az asszony a szerelem nyelvének hazugságait kérné számon a költőtől, de a férfi más nyelvet beszél, nem válik partnerré a retorikai beszéd-módban.²⁴ Az asszony a költőre irányuló erotikus, vágyyszerű olvasatában – amelyben a

²⁴ Vö. „A szerelem pusztán illúzió: úgyszólván egy másik Univerzumot alkot magának, olyan tárgyakkal veszi körül magát, melyek vagy nem léteznek, vagy egyedül a szerelemtől nyerik létüket, s mivel minden érzését képekben fejezi ki, a szerelem nyelve mindig figurális.” DE MAN, *i. m.*, 267–268.

jelentés a szerelem aktivitásán keresztül alkotódik – Petőfi szöveggé, metaforává válik. Isztricsné ebben a párbeszédben az olvasó funkcióját tölti be, méghozzá az esztétikai alapú világszemlélet, olvasói mód reprezentánsa,²⁵ aki a szövegnek egyfajta felemelő, megnemesítő, vigasztaló szerepet tulajdonít. Bujdosóval való kapcsolatában a konfliktus forrása éppen az, hogy ezt a nárcisztikus, önmegváltó funkciót nem látja beteljesülni a férfi részéről. Értelmezői magatartását, amely az én meghatározásának igényében áll, a gyanú hermeneutikája szervezi, amely feltételez egy szubjektum mélyén rejlő titkot (akárcsak a szerzői előszó, vagy Lisznai monológja). „Azok közé az asszonyok közé tartozott, akiknek legfőbb örömük kivallatni a férfiakat titkaik felől.”²⁶ Az ál-költő ezzel szemben az identitást meghatározó kérdésben is rejtőzködik, hiszen válasza a vágy végpontjában, annak kaotikusságában meghatározott. Az asszony mint olvasó számára Petőfi szövegeként nem áttetsző, hanem épp ellenkezőleg, elolvashatatlan.

„– Miért bujdosik tehát, ha nincs semmi oka – firtatta Isztricsné.

– Szánalomra méltó ember vagyok, ennyi az egész. Nem tudok egy helyben maradni. Valami hajt előre, amint a szélmalom forog, ha rágyújt a szél.”²⁷ A figurativitás funkciója itt is – akárcsak a szerzői előszóban – az identitás hiányának továbbírása.

Isztricsné viszont bosszantja ez az olvashatatlanság, hatalmi eszközeivel épp az érző réteget, vagyis a titkot, jelentést próbálja feléleszteni az ál-költőben. Az asszony – magatartása alapján – a költőben feltételez egy önmagában meghatározható szubjektivitást, lelki szubsztanciát, amely az érzelmi megnyilvánulások jelei által felfedhető és megérthető.

„– De én nem nyugszom addig, amíg ön ismét érző, szenvedő, régi ember lesz! Azt akarom, hogy a gyötrelmes szenvedélytől ne jöjjön álom a szeméire.”²⁸ Látható, hogy ebben az olvasói hozzáállásban a „rég ember”, vagyis az igazi Petőfi metaforája a hatalom, a meggyőzés vágytermészetén alapul, mikor is a szubjektum belső energiája (a szerelem) akar jelentést létrehozni egy önmagában elolvashatatlan szövegnek. Hiszen az ál-költő mindvégig rejtőzködő, elolvashatatlan marad, vagyis ellentmond annak az esztétikai, külső-belső jelenlétére épülő világszemléletnek, amelynek Isztricsné a reprezentánsa. Az ál-költő később az asszony gyámolítása alatt is ugyanúgy magányba, furcsa hallgatóságba burkolózik, akárcsak Lisznai monológjában a szabadságharcos Petőfi. (A bujdosás demisztifikáló erejéhez hasonlóan az érzéketlen, szerelemre képtelen Petőfigyanús alakok a Petőfi-kultusz egy másik építőelemét „kezdik ki” ironikusan.)

A regény központi szubjektumának, a Petőfi-identitásnak a narratívában való eltolódását a regény zárása is fenntartja. A regény utolsó jelenetében a párhuzamosan futó történet szálok végre találkoznak, és ez volna a Sarlai-féle ál-költő számára a szembesülés pillanata. Azonban a regény tetőpontján, amikor a költő tiszteletére rendezett vacsorán zsandárok törnek be, az ál-költő elmenekül. A narratíva a döntő ponton is nyitott marad, a szubjektum megnevezésének kudarca ezzel teljessé válik.

²⁵ Az esztétikai szerepű világszemléletről: BÓKAY Antal, *Paul de Man és az amerikai irodalomtudományi dekonstrukció* = Paul DE MAN, *Esztétikai ideológia*, Bp., Janus–Osiris, 2000.

²⁶ KRÚDY, i. m., 257.

²⁷ *Uo.*, 257.

²⁸ *Uo.*, 296.